

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
FRANCESCO CAROTORTI
της 24ης Οκτωβρίου 1979 *

Κύριε Πρόεδρε,
Κύριοι δικαστές,

1. Η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, επί της οποίας σήμερα αναπτύσσω τις προτάσεις μου, θέτει δύο ενδιαφέροντα προβλήματα ερμηνείας της συμβάσεως των Βρυξελλών της 27ης Σεπτεμβρίου 1968 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε δικαστικές και εμπορικές υποθέσεις. Πράγματι, παρουσιάζεται καταρχάς η ευκαιρία διευκρίνισης του θέματος αν οι ρήτρες αρμοδιότητας, που συνομολογούνται μεταξύ των συμβαλλομένων μερών συμβάσεως εργασίας, παράγουν τα αποτελέσματά τους σε όλες τις περιπτώσεις, σύμφωνα με το άρθρο 17 της συμβάσεως, παρά την αρνητική κατεύθυνση ορισμένων εθνικών εννόμων τάξεων που αφορούν τη δυνατότητα παρεκκλίσεως από τη δικαιοδοσία των εθνικών δικαστών επί σχέσεων που πηγάζουν από σύμβαση εργασίας. Στην περίπτωση που αυτό το πρόβλημα λυθεί καταφατικά, θα απομένει να εξακριβωθεί αν, προκειμένου περί συμβάσεων εργασίας συναφθεισών και εκτελεσθεισών πριν από τη θέση σε ισχύ της Συμβάσεως (δηλαδή από την 1η Φεβρουαρίου 1973), πρέπει να θεωρηθεί ότι οι εν λόγω ρήτρες παράγουν τα αποτελέσματά τους, βάσει του άρθρου 54 της ίδιας της Συμβάσεως, κάθε φορά που ο δικαστής επιλαμβάνεται της διαφοράς μετά την προαναφερθείσα ημερομηνία.

Για να συνοψίσω τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως, υπενθυμίζω ότι, στις 27 Οκτωβρίου 1971, ο René Collin, Γάλλος υπήκοος, προσελήφθη ως εργάτης από την εταιρία περιορισμένης ευθύνης γερμανικού δικαίου Sanicentral του Saarbrücken για να εργασθεί στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας εκτός οποιασδήποτε εγκαταστάσεως. Ρήτρα ad hoc της συμβάσεως εργασίας που καταρτίστηκε εγγράφως όριζε ότι τα γερμανικά δικαστήρια είχαν δικαιοδοσία για να επιληφθούν των ενδεχομένων διαφορών μεταξύ των συμβαλλομένων μερών ως προς τις αντίστοιχες υποχρεώσεις τους. Δεδομένου ότι η σχέση εργασίας λύθηκε στις 8 Δεκεμβρίου 1971, ο Collin απευθύνθηκε, με δικόγραφο της 26ης Νοεμβρίου 1973, στο Πρωτοδικείο του Molsheim (Bas-Rhin) υπό την ιδιότητα του δικαστηρίου εργατικών διαφορών, ζητώντας από το εν λόγω δικαστήριο να καταδικάσει τη γερμανική εταιρία και να του καταβάλει συμπλήρωμα μισθού και διάφορες αποζημιώσεις. Ο Γάλλος δικαστής δέχθηκε την αρμοδιότητά του λόγω του ότι, για τη γαλλική έννομη τάξη, οι ρήτρες παρεκκλίσεως από την κατά τόπο αρμοδιότητα που περιλαμβάνονται στις συμβάσεις εργασίας είναι άκυρες.

Το cour d'appel του Colmar, επιληφθέν εφέσεως ασκηθείσας από τον εργοδότη, επικύρωσε, με απόφαση της 23ης Σεπτεμβρίου 1976, την πρωτόδικη απόφαση, όσον αφορά την έλλειψη δυνατότητας παρεκκλίσεως από τη δικαιοδοσία, προσθέτοντας ότι, εν

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ιταλική.

πάση περιπτώσει, το άρθρο 17 της συμβάσεως των Βρυξελλών δεν θα μπορούσε να εφαρμοστεί, δεδομένου ότι αυτή η σύμβαση τέθηκε σε ισχύ στη Γαλλία μετά την ημερομηνία της εν λόγω συμβάσεως εργασίας. Τέλος, η υπόθεση ήχθη ενώπιον του Cour de cassation (τμήμα εκδικάσεως κοινωνικών υποθέσεων) και αυτό, με απόφαση της 10ης Ιανουαρίου 1979, υπέβαλε στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα:

«Πρέπει, κατ' εφαρμογή του άρθρου 54 της συμβάσεως των Βρυξελλών, να θεωρούνται εφεξής νόμιμες βάσει του άρθρου 17 της εν λόγω συμβάσεως, όταν η δίκη εγέρθηκε μετά την 1η Φεβρουαρίου 1973, οι ρήτρες δικαιοδοσίας οι οποίες, περιλαμβανόμενες σε σύμβαση εργασίας συναφθείσα πριν από την 1η Φεβρουαρίου 1973, θα θεωρούνταν άκυρες από την ισχύουσα εκείνη την εποχή εσωτερική νομοθεσία, χωρίς σχετικώς να έχει σημασία η ημερομηνία των συμβάσεων των διαδίκων ούτε η ημερομηνία εκτελέσεως αυτής;»

2. Θεωρώ αναμφισβήτητο ότι η Σύμβαση στο σύνολό της πρέπει να εφαρμόζεται στις σχέσεις που πηγάζουν από τη σύμβαση εργασίας. Είναι αληθές ότι το θέμα της απασχόλησης εμφανίζει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που το διαχωρίζουν σημαντικά από τους άλλους τομείς του ιδιωτικού δικαίου και του προσδίδουν πολλά στοιχεία δημοσίου δικαίου· είναι αληθές, επιπλέον, ότι, σε περισσότερα του ενός κράτη, το σύστημα της διαδικασίας των εργατικών διαφορών λαμβάνει υπόψη, στη σύνθεση του επιφορτισμένου με την εκδίκαση των διαφορών οργάνου και σε ορισμένες ιδιαίτερες της διαδικασίας, την ανάγκη διασφαλίσεως στον εργαζόμενο ειδικής προστασίας στο πλαίσιο της δίκης, δεδομένου ότι αυτός είναι το ασθενέστερο μέρος στη σχέση του ουσιαστικού δικαίου. Εν τούτοις, δεν πρέπει να λησμονείται ότι, εκ παραδόσεως, η ατομική σύμβαση εργασίας θεωρείται ότι εμπίπτει στο πλαίσιο των

ενοχών του ιδιωτικού δικαίου και ότι, εν πάση περιπτώσει, η Σύμβαση των Βρυξελλών όχι μόνο δεν αποκλείει τον τομέα της απασχολήσεως από το πεδίο εφαρμογής της (εν αντιθέσει προς αυτό που προβλέπεται για την κοινωνική ασφάλιση: βλ. άρθρο 1, δεύτερη παράγραφος, αριθ. 3), αλλά ούτε προβλέπει κανονιστική ρύθμιση της απασχολήσεως διαφορετική από τη ρύθμιση που αφορά τις συμβατικές υποχρεώσεις εν γένει. Πράγματι, είναι γνωστό ότι ορισμένα θέματα υπήχθησαν σε κανονιστική ρύθμιση ad hoc, λαμβάνοντας υπόψη τον ειδικό χαρακτήρα των σχετικών συμφερόντων (οι ασφάλειες, οι πωλήσεις με τμηματική καταβολή του τιμήματος και τα δάνεια με σταδιακή εξόφληση· τα θέματα που υπάγονται βάσει του άρθρου 16 στην αποκλειστική δικαιοδοσία των δικαστηρίων ενός μόνο συμβαλλομένου κράτους), έτσι ώστε στην περίπτωση που τα συμβαλλόμενα κράτη θα είχαν θελήσει να υποβάλουν επίσης τις διαφορές που πηγάζουν από σύμβαση εργασίας σε ειδική κανονιστική ρύθμιση, θα το είχαν αναμφισβήτητα πράξει με τρόπο ρητό. Η έλλειψη διατάξεων ad hoc επιτρέπει, επομένως, τη σκέψη ότι οι συντάκτες της συμβάσεως θέλησαν να συμπεριλάβουν το θέμα της απασχόλησης στο πεδίο εφαρμογής της.

Η «εισηγητική έκθεση» της επιτροπής εμπειρογνομόνων που υποβλήθηκε στις κυβερνήσεις με το σχέδιο της Συμβάσεως (έκθεση Jenard) περιλαμβάνει σημαντική επιβεβαίωση αυτής της σκέψης. Σημειώνω, πράγματι, (στη σελίδα 42) ότι, στο αρχικό σχέδιο, είχε προβλεφθεί να έχουν αποκλειστική δικαιοδοσία, για τις διαφορές που πηγάζουν από σύμβαση εργασίας, τα δικαστήρια του κράτους όπου παρέχονται οι υπηρεσίες· αυτό θα είχε αποκλείσει οποιαδήποτε δυνατότητα συμβατικής παρεκτάσεως της διεθνούς δικαιοδοσίας. Αυτή όμως η κατεύθυνση εγκαταλείφθηκε κατόπιν μακράς συζητήσεως για διάφορους λόγους που αναφέρονται στην έκθεση: η αναμενόμενη από την Κοινότητα θέσπιση κανόνων, αφορώντων τον εφαρμοστέο νόμο

στη σύμβαση εργασίας, η ύπαρξη πολλών κατηγοριών εργαζομένων που βρίσκονται σε διαφορετικές καταστάσεις, και τέλος, η μέριμνα να μη δεσμευτεί η έκφραση της βούλησεως των μερών ως προς τον καθορισμό του αρμόδιου δικαστηρίου. Η έκθεση καταλήγει στο ότι οι γενικοί κανόνες της Συμβάσεως — συμπεριλαμβανομένων των άρθρων 17 και 18 — έχουν εφαρμογή όσον αφορά τη σύμβαση εργασίας, τουλάχιστον ενόσω η σύμβαση δεν τροποποιείται με τη σύναψη ενδεχόμενης συμφωνίας ρυθμίζουσας το θέμα.

3. Αυτό που μόλις ανέφερα θα μπορούσε να επαρκέσει για να γίνει δεκτό ότι ρήτρα παρεκτάσεως της δικαιοδοσίας, περιλαμβανόμενη σε σύμβαση εργασίας, είναι νόμιμη και παράγει τα αποτελέσματά της αν τηρεί τις οριζόμενες με το άρθρο 17 της Συμβάσεως προϋποθέσεις. Επιπλέον, ένα άλλο επιχείρημα απορρέει από το γεγονός ότι αυτό το άρθρο αναφέρει τις εξαιρέσεις από την ευχέρεια παρεκκλίσεως (παραπέμποντας στις διατάξεις των άρθρων 12, 15 και 16) και δεν περιλαμβάνει μεταξύ αυτών την περίπτωση των συμβάσεων εργασίας.

Ο προσανατολισμός της Συμβάσεως φαίνεται, επομένως, να είναι διαφορετικός και αντίθετος από τον προσανατολισμό ορισμένων εσωτερικών δικαίων: ειδικότερα, τον προσανατολισμό του γαλλικού δικαίου που θεωρεί άκυρες τις ρήτρες παρεκκλίσεως από τη δικαιοδοσία, όταν αφορούν θέματα εργασίας (άρθρο R 517-1 του εργατικού κώδικα, όπως εγκρίθηκε με το διάταγμα της 12ης Σεπτεμβρίου 1974), και του ιταλικού δικαίου (άρθρο 413, τελευταίο εδάφιο του κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, όπως τροποποιήθηκε με το νόμο 533 της 11ης Αυγούστου 1973). Αυτή η κατάσταση θέτει το ερώτημα αν υφίσταται εξήγηση αυτής της διαφοράς και, εν πάση περιπτώσει, ποιες συνέπειες μπορεί να έχει επί του πεδίου εφαρμογής της Συμβάσεως. Όσον αφορά το πρώτο σημείο, μπορεί να θεωρηθεί ως επι-

χείρημα το γεγονός ότι η ακυρότητα της ρήτρας παρεκκλίσεως, κατά τα προαναφερθέντα εσωτερικά δίκαια, χρησιμεύει στη διασφάλιση των κανόνων αρμοδιότητας κατά τόπο, ενώ εδώ πρόκειται περί της διεθνούς δικαιοδοσίας των δικαστηρίων, δηλαδή περί διαφορετικής μορφής της δικαιοδοσίας. Εν τούτοις, θα μπορούσε να αντιταχθεί ότι, στη βάση της απαγορεύσεως των ρητρών παρεκκλίσεως σε θέματα εργασίας διαφαίνεται η απαίτηση διασφάλισης προστασίας του εργαζόμενου, πιο κατάλληλης στο πεδίο της διαδικασίας και ότι αυτή η απαίτηση υφίσταται με όμοια χαρακτηριστικά είτε στις σχέσεις που εξελίσσονται αποκλειστικά στη σφαίρα του κράτους, είτε στις σχέσεις που εμφανίζουν διεθνή στοιχεία και εμπίπτουν στο πλαίσιο της Συμβάσεως. Προσθέτω ότι η αντιστοιχία μεταξύ των δύο καταστάσεων τονίζεται όταν ληφθεί υπόψη ότι η Σύμβαση των Βρυξελλών προτίθεται να ενοποιήσει, μέσω των κανόνων της, το κοινοτικό δικαστικό χώρο σε θέματα αστικού δικαίου και ότι, σύμφωνα μ' αυτό τον προσανατολισμό, τείνει στο να τοποθετήσει τις σχέσεις μεταξύ δικαστηρίων των συμβαλλομένων κοινοτικών χωρών επί επιπέδου ανάλογου προς αυτό των σχέσεων μεταξύ δικαστηρίων της αυτής χώρας.

Σε τελευταία ανάλυση, κατά συνέπεια, ο επιλεγείς προσανατολισμός από τους συντάκτες της Συμβάσεως φαίνεται να στηρίζεται σε αντίληψη των σχέσεων που πηγάζουν από σύμβαση εργασίας, διαφορετική από αυτήν που ενέπνευσε τις διατάξεις της γαλλικής και ιταλικής έννομης τάξης: θα ήθελα επίσης να είπω ότι συνδέεται προφανώς με την αναμονή πλέον οργανωμένης διαρθρώσεως του τομέα του εργατικού δικαίου, όπως σαφώς επισημαίνει η έκθεση Jenard. Κατά τη γνώμη μου, αυτή η διαρρύθμιση είναι ακόμα πιο αναγκαία διότι, στην ενεστώσα κατάσταση πραγμάτων, η επιλογή του δικαστηρίου, δυνάμει του άρθρου 17, δεν εξαρτάται από την ύπαρξη αντικειμενικής σχέσεως μεταξύ της διαφοράς και της δικαστικής αρχής

στην οποία απονέμεται η δικαιοδοσία: εκ τούτου η συνέπεια ότι, ακόμα και δικαστήριο που δεν θα είχε καμία σχέση με την κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα στο πλαίσιο της οποίας αναπτύχθηκε η ίδια η σχέση, θα μπορούσε να ορισθεί για να επιληφθεί διαφορών που πηγάζουν από τη σχέση εργασίας, βάσει ρήτρας παρεκτάσεως της διεθνούς δικαιοδοσίας. Τέλος, θεωρώ ενδιαφέρον να τονίσω ότι, κατά το άρθρο 6 του αρχικού σχεδίου της κοινοτικής συμβάσεως περί του εφαρμοστέου στις συμβατικές υποχρεώσεις νόμου, η ενδεχόμενη επιλογή νόμου από τα συμβαλλόμενα μέρη συμβάσεως εργασίας «δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα να στερήσει τον εργαζόμενο της προστασίας που του διασφαλίζουν οι επιτακτικές διατάξεις του νόμου που θα είχε εφαρμογή ελλείψει επιλογής...». Μεταξύ των δύο προβλημάτων της επιλογής του νόμου και του προσδιορισμού του αρμόδιου δικαστηρίου, υφίσταται, χωρίς καμιά αμφιβολία, ορισμένη σχέση παράλληλισμού, ακόμα και αν πρόκειται, όπως είναι γνωστό, περί διαφορετικών ζητημάτων: για το λόγο αυτό θεωρώ ως ενέχουσα σημασία τη μέριμνα αυτού του αρχικού σχεδίου να μη θυσιάσει η προστασία του εργαζόμενου στην αβερίστη τήρηση της αρχής της αυτονομίας της βουλήσεως.

Θα εξετάσω τώρα το άλλο από τα τεθέντα ζητήματα: εφόσον ορισμένοι κανόνες εσωτερικού δικαίου κράτους μέλους, που έχουν θεσπιστεί μετά την ημερομηνία θέσεως σε ισχύ της Συμβάσεως, είναι αντίθετοι προς αυτήν, *quid juris*; Ανεξάρτητα από το πρόβλημα της υπεροχής ή όχι των διεθνών συμφωνιών επί του δικαίου ενός κράτους — που έχει επιλυθεί καταφατικά από ορισμένα εθνικά συντάγματα και του οποίου η επίλυση έχει αμεληθεί από άλλα — πιστεύω ότι ο σύνδεσμος μεταξύ του κοινοτικού δικαίου και της Συμβάσεως, δύναμει του άρθρου 220 της συνθήκης της Ρώμης, και η λειτουργία της ομοιόμορφης ερμηνείας που έχει ανατεθεί στο Δικαστήριο αρκούν για να δοθεί η απάντηση ότι, οι

κανόνες της Συμβάσεως πρέπει να υπερέχουν του εσωτερικού δικαίου, έστω και μεταγενέστερου, κράτους μέλους (σήμερα, όπως είναι γνωστό, μετά την Πράξη Προσχωρήσεως οι θέσεις των συμβαλλομένων μερών και των κρατών μελών συμπύκνουν). Με άλλα λόγια, η πολλές φορές υπομνησθείσα από το Δικαστήριο θέση, ως προς τις σχέσεις μεταξύ κοινοτικού δικαίου και δικαίων των κρατών μελών, πρέπει επίσης να ισχύσει για τη Σύμβαση που προβλέπει το άρθρο 220 της Συνθήκης ΕΟΚ, της οποίας το Δικαστήριο καλείται να διασφαλίσει την ομοιόμορφη εφαρμογή.

4. Διευκρίνισα στην αρχή τους όρους του ζητήματος διαχρονικού δικαίου που έθεσε ο εθνικός δικαστής. Για την επίλυσή του, πρέπει να ερμηνευθεί η πρώτη παράγραφος του άρθρου 54 της Συμβάσεως.

Αυτός ο κανόνας ορίζει ότι η Σύμβαση εφαρμόζεται στις αγωγές που ασκούνται μετά την έναρξη ισχύος της. Κατά συνέπεια, η μόνη αναγκαία προϋπόθεση για την εφαρμογή του νέου συστήματος και επί διαφορών εκ σχέσεων που έχουν γεννηθεί πριν από τη θέση ισχύος της Συμβάσεως είναι η αγωγή να ασκηθεί μετά από αυτήν την ημερομηνία. Σύμφωνα με τεχνική στα συστήματα εσωτερικού δικαίου, ο μεταβατικός κανόνας αποδίδει σημασία στο χρονικό σημείο έναρξεως της δίκης, περιορίζοντας έτσι το αποτέλεσμα του νέου συστήματος στις διαδικασίες που κινούνται μετά από αυτήν την ημερομηνία. Αν δεν υπήρχε αυτός ο κανόνας, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι, βάσει της αρχής *tempus regit actum*, η Σύμβαση θα έπρεπε να εφαρμοστεί και στις εκκρεμούσες δίκες: για να αποφευχθούν τα μειονεκτήματα, ιδίως πρακτικής φύσεως, που μια τέτοια λύση θα συνεπαγόταν, η Σύμβαση σκοπίμως ρύθμισε τη μετάβαση από το παλαιό στο νέο σύστημα, διατηρώντας εντός λογικών ορίων, τη σφαίρα της χρονικής αποτελεσματικότητας των νέων κανόνων.

Το θεσπισθέν με το άρθρο 54 κριτήριο δεν παρουσιάζει καμιά δυσκολία, όταν πρόκειται να ρυθμιστούν συγκρούσεις από χρονική άποψη διατάξεων σχετικών με καταστάσεις ή με πράξεις φύσεως, αποκλειστικά διαδικαστικής, δηλαδή με καταστάσεις ή με πράξεις που εμπίπτουν στην εσωτερική σφαίρα της δίκης. Αντιθέτως, αν ο εφαρμοστέος κανόνας της Συμβάσεως προϋποθέτει την ύπαρξη πράξεως ή σχέσεως αναγόμενης σε προ της δίκης χρόνο, μπορεί να τεθεί το ερώτημα αν εξακολουθούν να ισχύουν τα ίδια κριτήρια. Πράγματι, η άποψη κατά την οποία το άρθρο 54 αναφέρεται στις διατάξεις της Συμβάσεως του ανωτέρω υποδειχθέντος πρώτου τύπου θα μπορούσε να θεωρηθεί υποστηρίξιμη, ενώ, για τις διατάξεις που συνδέονται με τη δυναμική των ουσιαστικών σχέσεων μεταξύ των ιδιωτών, η εφαρμογή της Συμβάσεως θα περιοριζόταν στην περίπτωση κατά την οποία η σχέση γεννήθηκε μετά τη θέση σε ισχύ αυτής.

Είχα ήδη την ευκαιρία να σημειώσω, στις προτάσεις που ανέπτυξα στις 17 Νοεμβρίου 1976 επί της υποθέσεως 25/76, Segura κατά Bonakdarian (Raccolta 1976, σ. 1867) ότι η Σύμβαση ρυθμίζει ορισμένες όψεις ουσιαστικού δικαίου «ως προκαταρκτικές και αναγκαίες προϋποθέσεις για την παραγωγή των αποτελεσμάτων του διαδικαστικού δικαίου» που έχει προορισμό να ρυθμίσει. Σε άλλες περιπτώσεις (όπως στην προβλεπόμενη από το άρθρο 17), η έκφραση της βουλήσεως των συμβαλλομένων μερών να επιτύχουν ορισμένο διαδικαστικό σκοπό εμπίπτει σε συμβατικό πλαίσιο, σε πλαίσιο του ουσιαστικού δικαίου. Όμως, εν πάση περιπτώσει, αυτό που έχει σημασία, ως προς τη Σύμβαση, είναι το αποτέλεσμα που προσδίδεται σε ορισμένη πράξη (στην υπό κρίση περίπτωση, η ρήτρα παρεκκλίσεως που περιλαμβάνεται στη σύμβαση εργασίας): ακριβώς, το διαδικαστικό αποτέλεσμα — που δεν μπορεί να παραχθεί παρά στο πλαίσιο της δίκης και, επομένως, μετά την έναρξή της — ανεξαρτήτως του συμβατικού πλαισίου.

Υπ' αυτές τις συνθήκες, θεωρώ ότι το άρθρο 54 έχει την έννοια ότι καθιστά εφαρμοστέες τις διατάξεις της Συμβάσεως του τύπου του άρθρου 17, ακόμα κι αν η σχέση στην οποία γίνεται αναφορά είναι προγενέστερη της ημερομηνίας ενάρξεως της ισχύος της Συμβάσεως. Για το λόγο αυτό, ο κανόνας που αναγνωρίζει ως νόμιμες τις ρήτρας παρεκκλίσεως από τη δικαιοδοσία εφαρμόζεται και στις συμβάσεις που έχουν συναφθεί πριν από αυτή την ημερομηνία.

Στην υπό κρίση περίπτωση, η θέση που υιοθέτησε το γαλλικό Εφετείο επηρεάστηκε από το γεγονός ότι, κατά το χρονικό σημείο της συνομολογήσεως της ρήτρας παρεκκλίσεως, μόνο οι εθνικοί κανόνες ήσαν εφαρμοστέοι (η Σύμβαση δεν είχε ακόμα τεθεί σε ισχύ) και, όπως είδαμε, αυτοί οι κανόνες όριζαν την ακυρότητα της ρήτρας. Μια τέτοια κατάσταση μπορούσε να γεννήσει την αμφιβολία ότι το άρθρο 54 δεν είχε, θα μπορούσε να πω, τη δύναμη να επαναθέσει σε ισχύ συμφωνία, της οποίας δεν είχε γίνει δεκτή ab initio η νομική υπόσταση. Όμως, προς διάλυση αυτής της αμφιβολίας, μπορεί να γίνει επίκληση τριών σκέψεων. Πρώτον, η εκτίμηση της ακυρότητας από το δίκαιο ενός κράτους δεν εμποδίζει τη διαφορετική εκτίμηση κατά ένα άλλο νομικό κριτήριο (στην υπό κρίση περίπτωση, το κριτήριο της Συμβάσεως): εφόσον η ουσιαστική υπόσταση της συμφωνίας δεν επιδέχεται συζήτηση, η νομική της σημασία μπορεί να καθορισθεί κατά διαφορετικό τρόπο από την άποψη άλλων έννομων καταστάσεων. Δεύτερον, ακόμα και αν γίνει δεκτή η ιδέα ότι πρόκειται περί επαναθέσεως σε ισχύ ex post ρήτρας, η οποία κατά τη συνομολόγησή της στερείτο ποιουδήποτε αποτελέσματος, μπορεί να παρατηρηθεί ότι τίποτε δεν εμποδίζει ένα κανόνα να ρυθμίσει ορισμένο φαινόμενο με αναδρομικό αποτέλεσμα, πολλώ μάλλον στον τομέα της ισχυροποιήσεως πράξεων που αρχικά έπασχαν από βασικό ελάττωμα, δεδομένου ότι η δυνατότητα αυτών των ισχυροποιήσεων χορηγείται από πολλές έννομες τάξεις, ακόμα και στην ιδιωτική βούληση, υπό ορι-

σμένες προϋποθέσεις. Είναι γνωστό ότι οι αναδρομικές παρεμβάσεις, στον τομέα του ιδιωτικού δικαίου, δεν έχουν όριο παρά σε ορισμένες ειδικές καταστάσεις: δηλαδή, συνήθως, στα κεκτημένα δικαιώματα και στο δεδικασμένο· εκτός των περιπτώσεων αυτού του είδους, ο νομοθέτης είναι ελεύθερος να ορίσει τους κανόνες που εφαρμόζονται επίσης και στο παρελθόν. Η σκέψη όμως την οποία θεωρώ καθοριστική είναι η εξής: στην προκειμένη περίπτωση, δεν υφίσταται ανάγκη να δοθεί αναδρομικό αποτέλεσμα στο άρθρο 17, δυνάμει του άρθρου 54, για τον απλό λόγο ότι το θέμα της νομιμότητας ή της ακυρότητας της ρήτρας

παρεκκλίσεως δεν είχε σημασία παρά για τη δίκη και διότι το διαδικαστικό του αποτέλεσμα, όπως ήδη σημείωσα, αποτέλεσε το αντικείμενο συζητήσεως μετά τη θέση σε ισχύ της Συμβάσεως. Κατά τη γνώμη μου, η εκτίμηση της ακυρότητας, κατ'εφαρμογή του γαλλικού δικαίου, παρέμεινε άνευ αποτελέσματος, στο μέτρο που η σύμβαση εργασίας ανέπτυξε τα ουσιαστικά της αποτελέσματα, όχι όμως τα διαδικαστικά της αποτελέσματα, πριν από την 1η Φεβρουαρίου 1973· όταν η προϋπόθεση επελεύσεως διαδικαστικών αποτελεσμάτων — η έγερση της αγωγής — πραγματοποιήθηκε, η Σύμβαση είχε τεθεί σε ισχύ.

5. Εν συμπεράσματι, προτείνω να δοθεί στα υποβληθέντα από το Cour de cassation της Γαλλίας (τμήμα εκδικάσεως κοινωνικών υποθέσεων) ερωτήματα, με απόφαση της 10ης Ιανουαρίου 1979, η εξής απάντηση:

«Τα άρθρα 17 και 54 της συμβάσεως των Βρυξελλών της 27ης Σεπτεμβρίου 1968 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις έχουν την έννοια ότι, προκειμένου περί αγωγών που έχουν ασκηθεί μετά τη θέση σε ισχύ της Συμβάσεως, οι ρήτρες διεθνούς δικαιοδοσίας, οι συνομολογηθείσες στο πλαίσιο συμβάσεων εργασίας προγενέστερων της 1ης Φεβρουαρίου 1973, πρέπει να θεωρούνται ισχυρές, ακόμα και στην περίπτωση που θα θεωρούνταν άκυρες κατά τους ισχύοντες κατά τη σύναψη της συμβάσεως εργασίας εθνικούς κανόνες.»